

**НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ ПЕДАГОГІЧНИХ НАУК УКРАЇНИ
ІНСТИТУТ СПЕЦІАЛЬНОЇ ПЕДАГОГІКИ**

БАБИЧ НАТАЛІЯ МИКОЛАЇВНА

УДК 373.2:316.772.3–043.83[376–056.36:617.75](043.3)

**ФОРМУВАННЯ КОМУНІКАТИВНИХ НАВИЧОК
У СТАРШИХ ДОШКІЛЬНИКІВ
З ПОРУШЕННЯМИ ЗОРУ ТА ІНТЕЛЕКТУ**

13.00.03 – корекційна педагогіка

Автореферат
дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата педагогічних наук

Київ – 2016

Дисертацією є рукопис.

Роботу виконано в Інституті спеціальної педагогіки, Національна академія педагогічних наук України.

Науковий керівник – доктор психологічних наук,
старший науковий співробітник
Кобильченко Вадим Володимирович,
Інститут спеціальної педагогіки НАПН України,
лабораторія тифлопедагогіки,
провідний науковий співробітник.

Офіційні опоненти: доктор медичних наук, професор
Процюк Раду Георгійович,
Національний медичний університет
імені О. О. Богомольця,
кафедра фтизіатрії,
професор;

кандидат педагогічних наук
Шапочка Катерина Анатоліївна,
Миколаївський національний університет
імені В. О. Сухомлинського,
кафедра німецької філології та перекладу,
доцент.

Захист відбудеться «27» грудня 2016 р. о 14.00 годині на засіданні спеціалізованої вченої ради Д 26.450.01 в Інституті спеціальної педагогіки НАПН України за адресою: м. Київ, вул. М. Берлинського, 9 (зала засідань).

З дисертацією можна ознайомитися у науковій частині Інституту спеціальної педагогіки НАПН України (04060, м. Київ, вул. М. Берлинського, 9).

Автореферат розіслано «25» листопада 2016 р.

Учений секретар
спеціалізованої вченої ради

Е.А.Данілавічюте

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність теми. Формування та розвиток у дітей ключових компетентностей, зокрема комунікативної, стало необхідним і новим концептуальним орієнтиром у дошкільній освіті ХХІ століття, яке отримало назву «століття комунікативного простору», оскільки одним із основних чинників становлення особистості є комунікативний розвиток дитини. Комунікативна компетентність набуває актуальності як особистісна характеристика дошкільника, що визначає його здатність і готовність встановлювати, а також підтримувати необхідні контакти з іншими особами, ставити мету і досягати очікуваних результатів комунікації.

Компетентнісний підхід, як особистісно-орієнтований, діяльнісний та технологічний, є важливою концептуальною основою, що визначає сучасну методологію оновлення змісту освіти в цілому, та спеціальної освіти – зокрема. Відтак, пошук ефективних засобів формування комунікативних навичок у старших дошкільників з порушеннями зору та інтелекту набуває особливої актуальності. Відхилення в комунікативній діяльності, які притаманні дітям з порушеннями зору та інтелекту, мають неоднаковий прояв, у різний спосіб піддаються педагогічному впливу і надають варіативності розкладу подальшого розвитку особистості.

Структура дефекту у дітей з порушеннями зору та інтелекту зумовлена тим, що існуючий дефіцит візуальної інформації ускладнюється її інтелектуальною обробкою, створюючи специфічні утруднення при взаємодії з навколишнім світом. Особливо негативний вплив такий дизонтогенез справляє на стан емоційно-вольової сфери дитини, спричиняючи психологічний дискомфорт (М. Земцова, А. Каплан, В. Матвєєва, Л. Новікова, М. Певзнер, Н. Пільман, Л. Солнцева та ін.); зумовлює комунікативну напруженість, яка деформує міжособистісні стосунки, викликаючи високу тривожність, аутичність та своєрідні поведінкові розлади (М. Земцова, О. Литвак, Н. Малюхова, Т. Скрипник, О. Стерніна, Н. Franclin, M. Dodds, A. Tracey та ін.).

Аналіз наукових праць багатьох тифлологів (Л. Вавіна, Г. Григорьєва, Т. Головіна, Т. Дегтяренко, В. Кобильченко, О. Литвак, І. Моргуліс, Н. Морозова, Л. Плаксіна, С. Покутнєва, Т. Свиридчук, Є. Синьова, О. Таран, О. Тельна та ін.), які вивчали особливості розвитку дітей з порушеннями зору різних вікових груп, дає змогу дійти висновку, що в умовах зорової недостатності знижується готовність до інтерсуб'єктної взаємодії, яка є важливою передумовою формування комунікативних навичок.

Водночас особливості розвитку комунікативної діяльності дітей з порушеннями інтелектуальної сфери, які висвітлено у працях І. Артемчук, Г. Блеч, О. Грабарової, К. Грачової, М. Гнєзділової, Г. Дульнева, І. Колесник, М. Кузьмицької, Л. Логвінової, В. Петрової, Е. Сеген, Г. Цикото, А. Юдилевич, J. Schein та ін., не призводять до нівелювання потреби у спілкуванні з іншими людьми і в пізнанні оточуючого світу. Натомість, завдяки яскраво вираженим здібностям до наслідування поведінки інших, у моделі власної поведінки утворюється ціла система штампів, якими діти користуються у відповідних

ситуаціях, що справляє позитивний вплив на формування комунікативних навичок.

Узагальнення результатів зазначених досліджень свідчить про те, що формування комунікативних навичок у старших дошкільників з порушеннями зору та інтелекту не виступало предметом окремих наукових розвідок. Водночас наявна науково-теоретична база містить цінні рекомендації з корекції комунікативної діяльності або у дітей з порушеннями зору, або у розумово відсталих дітей. Зокрема, науково обґрунтовано необхідність організації спеціального навчання з опорою на потенційні можливості та максимальне використання їх в процесі формування саме комунікативних навичок в старшому дошкільному віці, який є сенситивним періодом для їх розвитку. Проблема формування комунікативних навичок у дітей саме такого віку з порушенням зором та інтелектом практично залишилася поза увагою дослідників, з чим і пов'язана відсутність конкретних даних у спеціальній психолого-педагогічній літературі.

Актуальність, теоретична і практична значущість окресленої проблеми для теорії і практики дошкільного навчання і виховання, недостатність науково-методичної розробленості в спеціальній педагогіці та наявність передумов для її розв'язання, зумовили вибір теми нашого дисертаційного дослідження: **«Формування комунікативних навичок у старших дошкільників з порушеннями зору та інтелекту».**

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертаційне дослідження виконано відповідно до тематичного плану досліджень Інституту спеціальної педагогіки НАПН України «Теоретичні та методичні засади освіти дітей з особливими освітніми потребами» та у контексті комплексної теми лабораторії тифлопедагогіки «Теоретичне та методичне забезпечення формування і реалізація оновленого змісту освіти дітей з порушеннями зору» (0112U002166).

Тему дисертації затверджено рішенням вченої ради Інституту спеціальної педагогіки НАПН України (протокол № 1 від 31.01.2013 р.) та узгоджено у Міжвідомчій раді з координації наукових досліджень з педагогічних та психологічних наук в Україні (протокол № 3 від 26.03.2013 р.).

Мета дослідження полягає в розробленні теоретично обґрунтованої та експериментально перевіреної педагогічної технології формування комунікативного потенціалу у дітей старшого дошкільного віку з порушеннями зору та інтелекту.

Відповідно до мети дослідження було визначено **завдання:**

1. Здійснити теоретичний аналіз наукової літератури з проблеми дослідження й визначити зміст теоретичного конструкту «комунікативні навички в структурі комунікативного потенціалу», розробити структурну модель комунікативного потенціалу.

2. Розробити діагностичний комплекс й виявити стан сформованості компонентів комунікативного потенціалу та визначити його рівень.

3. Теоретично обґрунтувати, розробити та експериментально перевірити ефективність педагогічної технології формування комунікативного

потенціалу у дітей старшого дошкільного віку з порушеннями зору та інтелекту й проаналізувати отримані результати.

4. Розробити методичні рекомендації для батьків щодо підвищення ефективності формування комунікативних навичок в структурі комунікативного потенціалу особистості старшого дошкільника з порушеннями зору та інтелекту.

Об'єкт дослідження – процес комунікації дітей старшого дошкільного віку з порушеннями зору та інтелекту.

Предмет дослідження – комунікативні навички дітей старшого дошкільного віку з порушеннями зору та інтелекту.

Теоретико-методологічну основу дослідження склали: теорія комунікативності (О. Леонтьєва, С. Рубінштейн, О. Шахнарович); положення про єдність біологічного і соціального факторів у психічному розвитку дитини (Б. Ананьєв, П. Анохін, П. Блонський, В. Давидов); теорія Л. Виготського про складну структуру дефекту, роль колективу і спілкування у культурному розвитку особистості та її сучасна інтерпретація (В. Бондарь, Л. Вавіна, Т. Власова, Т. Дегтяренко, І. Єременко, В. Засенко, Д. Ісаєв, В. Кобильченко, І. Колесник, В. Лубовський, М. Певзнер, В. Синьова, Г. Сухарева, В. Тарасун, О. Хохліна та ін.); філософські погляди на взаємозв'язок мови і мовлення, мовлення і мислення, на роль мови як засобу спілкування (А. Богуш, Д. Ельконін, М. Лісіна, О. Лурія та ін.); особистісно-орієнтований і діяльнісний підходи (І. Бех, В. Кремень, М. Савченко, І. Якиманська); психолого-педагогічна теорія корекційної спрямованості навчання, виховання та розвитку дітей з особливими потребами (О. Глоба, Т. Басілова, Е. Данілавичюте, В. Засенко, М. Земцова, А. Колупаєва, С. Кульбіда, Н. Макарьчук, І. Мартиненко, С. Мещерякова, І. Омельченко, Н. Пахомова, Т. Сак, В. Синьов, Є. Соботович, О. Таранченко, Р. Тригер, С. Трикоз, А. Шевцов, М. Шеремет, R. Koegel, K. Quill); дослідження у галузі спеціальної психології та корекційної педагогіки, спрямовані на вивчення особливостей розвитку та корекції мовленнєвої сфери особистості у дітей зі зниженим зором (І. Гудим, М. Земцова, Л. Куненко, О. Литвак, І. Моргуліс, С. Покутнєва, В. Ремажевська, Т. Свиридчук, Т. Семенишина, Є. Синьова, Л. Солнцева, С. Федоренко, В. Феоктістова, І. Чігрінова та ін.); дослідження особливостей психофізичного розвитку дошкільників з розумовою відсталістю (Г. Блеч, Н. Борякова, О. Гаврилушкіна, І. Гладченко, А. Катаєва, Н. Кравець, С. Миронова, Л. Логвінова, Л. Носкова, В. Петрова, Л. Плаксіна, О. Проскурняк, Н. Соколова, Е. Стребелева, М. Супрун, У. Уленкова та ін.).

Методи дослідження. Забезпечення достовірності положень і висновків, розв'язання окреслених завдань зумовило використання комплексу взаємопов'язаних методів дослідження.

Теоретичні методи: методи аналізу і синтезу обрано для вивчення категорій «комунікація» і «спілкування»; порівняння і систематизація – для аналізу педагогічної та психологічної літератури з проблеми дослідження, визначення теоретичних засад і основних підходів до формування комунікативних навичок у старших дошкільників з порушеннями зору та

інтелекту; дедуктивний – для системного опису досліджуваного явища; індуктивний – для встановлення закономірностей, систематизації на основі результатів емпіричного дослідження; логіко-семантичний – для поглиблення понятійного апарату, виокремлення компонентів в структурі комунікативного потенціалу, особливостей їх формування в онтогенезі та дизонтогенезі у дітей з порушеннями зору та інтелекту; моделювання (структурно-функціональне) – для побудови системних моделей комунікативного потенціалу особистості та моделі формування комунікативних навичок в структурі комунікативного потенціалу старшого дошкільника з порушеннями зору та інтелекту.

Емпіричні методи: було використано діагностичний комплекс, що дав змогу визначити стан сформованості компонентів комунікативного потенціалу особистості:

- комунікативного ядра – за методиками дослідження «Чарівна паличка» Г. Урунтаєвої і Ю. Афонькіної; «Визначення емоційного ставлення», що модифікована А. Палієм; «Трикутник», що розроблена О. Фокіною на основі соціально-символічних завдань Б. Лонгона, Р. Зіллера, Р. Хендерсона; діагностики комунікативно-мовленнєвих вмінь дошкільників (імпресивне та експресивне мовлення), що модифікована А. Палієм;
- комунікативної периферії – за методикою діагностики соціального інтелекту «Картинки» О. Смирнової, В. Холмагорової; «Емоційні обличчя» Н. Семаго; методикою виявлення рівня комунікативної компетентності у дітей старшого дошкільного віку О. Брянської.

Математично-статистичні методи: параметричний критерій t-Стюдента з подальшим обчисленням у програмі Microsoft Excel.

Вірогідність здобутих результатів забезпечується: науково-теоретичним обґрунтуванням вихідних положень дослідження; використанням комплексу взаємодоповнюючих методів, адекватних меті, предмету та завданням дослідження; поєднанням кількісного та якісного аналізу емпіричного матеріалу; ефективністю експериментальної роботи.

Експериментальна база дослідження: спеціальні дошкільні навчальні заклади компенсуючого типу для дітей з порушеннями зору № 49, № 219, № 704, № 755 м. Києва, спеціальній дошкільний навчальний заклад для дітей з порушеннями інтелекту № 569 м. Києва; Кам'янець-Подільський дошкільний навчальний заклад №3 «Теремок» компенсуючого типу, Кам'янець-Подільський багатопрофільний навчально-реабілітаційний центр; Кам'янець-Подільський дошкільний навчальний заклад № 16; консультативне відділення медичної мережі «Добробут» та медичного центру «Медіком» м. Києва.

Дослідженням було охоплено 117 старших дошкільників, з них: 56 з порушеннями зору; 34 з легкою розумовою відсталістю; 27 з порушеннями зору і легкою розумовою відсталістю.

Наукова новизна здобутих результатів полягає в тому, що:
вперше:

- обґрунтовано теоретичний конструкт «комунікативні навички в структурі комунікативного потенціалу»;

- розроблено структурну модель комунікативного потенціалу особистості дошкільника з порушеннями зору та інтелекту;
- виділено показники й рівні сформованості комунікативного потенціалу в означеної категорії дітей;
- виявлено специфічні особливості комунікативного потенціалу старших дошкільників з порушеннями зору та інтелекту;
- визначено і обґрунтовано організаційно-педагогічні умови формування комунікативних навичок в структурі комунікативного потенціалу особистості старших дошкільників з порушеннями зору та інтелекту;
- створено науково обґрунтовану педагогічну технологію формування комунікативного потенціалу особистості, що репрезентовано у вигляді моделі, алгоритму, програми та методичних рекомендацій.

поглиблено та уточнено:

- зміст понять «комунікація», «спілкування», «комунікативні навички», «комунікативні здібності», «комунікативна діяльність», «комунікативна компетентність», «комунікативний потенціал»;
- розширено наукові уявлення про «комунікативне ядро» і «комунікативну периферію», як складові комунікативного потенціалу особистості;
- теоретично обґрунтовано необхідність розглядати комунікативні навички комплексно в структурі комунікативного потенціалу особистості дошкільника з порушеннями зору та інтелекту;

подальшого розвитку набули:

- положення корекційної педагогіки про те, що сформованість комунікативних навичок є дієвим засобом успішної соціалізації, соціальної адаптації та, в кінцевому результаті, соціальної інтеграції дитини у соціум;
- ідеї особистісно-орієнтованого, діяльнісного, компетентісного та технологічного підходів в системі спеціальної дошкільної освіти;

удосконалено:

- прийоми і засоби формування комунікативних навичок у старших дошкільників з порушеннями зору та інтелекту.

Практичне значення здобутих результатів полягає у тому, що:

- розроблено діагностичний комплекс, який може бути використаний педагогами спеціальних дошкільних закладів або спеціалістами реабілітаційних центрів в системі корекційної-виховної роботи зі старшими дошкільниками, які мають порушення сенсорної та інтелектуальної сфери;
- розроблено, апробовано і впроваджено у практику роботи спеціалізованих дошкільних навчальних закладів та реабілітаційних центрів педагогічну технологію формування комунікативного потенціалу особистості старших дошкільників з порушеннями зору та інтелекту;
- поліфункціональність, варіативність та мобільність педагогічної технології формування комунікативного потенціалу забезпечує можливість використання її окремих модулів (блоків) як автономних мініпрограми з формування окремих компонентів комунікативного потенціалу особистості дошкільників різних нозологій;

- розроблений зміст та засоби формування комунікативних навичок можуть бути використані дефектологами, вчителями-логопедами, психологами та вихователями дошкільних навчальних закладів, інших типів спеціальних закладів;
- результати дослідження можуть застосовуватися при розробленні змісту навчальних програм для спеціальних дошкільних установ та допоміжних класів початкової ланки, спеціальних класів для дітей з порушеннями зору та інтелекту, практики роботи спеціальних дошкільних закладів, психолого-медико-педагогічних консультацій;
- науково-методичний інструментарій, що отримано в ході дослідження, створює сучасне підґрунтя для підготовки та перепідготовки дефектологів, учителів-логопедів, педагогів спеціальних закладів освіти, практичних психологів.

Результати дисертаційного дослідження впроваджено в практику роботи спеціальних дошкільних закладів компенсуючого типу для дітей з порушеннями зору м. Києва: № 49 (довідка № 12 від 04.02.2016 р.), спеціального дошкільного навчального закладу № 569 м. Києва (довідка № 40 від 29.05.2015 р.); Кам'янець-Подільського дошкільного навчального закладу № 3 «Теремок» компенсуючого типу (довідка № 29 від 25.03.2015 р.), Кам'янець-Подільського багатoproфільного навчально-реабілітаційного центру (довідка № 48 від 25.03.2015 р.), груп для дітей з порушеннями зору Кам'янець-Подільського дошкільного навчального закладу № 16 (довідка № 42 від 25.03.2015 р.); Харківського центру реабілітації молодих інвалідів та членів їх сімей «Право вибору» (довідка № 25 від 17.03.2016 р.); консультативного відділення дитячого медичного центру «Добробут» (довідка № 20/04/015 від 20.04.2015 р.) та клініки «Медіком» (довідка № 229 від 26.04.2016 р.) м. Києва.

Апробація результатів дисертаційного дослідження. Основні положення і результати дослідження представлено на: *міжнародних науково-практичних конференціях*: «Сучасне дошкілля: реалії та перспективи» (м. Київ, 2012), «Актуальні проблеми навчання та виховання людей в інтегрованому освітньому середовищі» (м. Київ, 2012), «Актуальні проблеми психології особистості та міжособистісних взаємин» (м. Кам'янець-Подільський, 2013), «Корекційна освіта: історія, сучасність та перспективи розвитку» (м. Кам'янець-Подільський, 2013), IX Східно- та Центральноєвропейській Регіональній конференції з проблем альтернативної та допоміжної комунікації «Комунікація для всіх» (м. Київ, 2013), VI Міжнародній конференції ICEVI східноєвропейських країн «Рівна інклюзія у суспільство: все починається з раннього втручання» (м. Чернігів, 2013), «Современные тенденции образования лиц с ОВЗ» МГПУ (м. Москва, 2014); «Комплексний супровід дітей з психофізичними порушеннями в умовах навчально-реабілітаційного центру» (м. Луганськ, Рубіжне, 2014), «Современные технологии логопедической помощи в условиях специального и инклюзивного образования» (г. Москва, 2014), «Актуальні проблеми логопедії» (м. Київ, 2014), «Корекційна освіта: історія, сучасність та перспективи розвитку» (м. Кам'янець-Подільський, 2015), «Открывая двери» (проблеми аутизму) (м. Київ, 2015), «Перспективні напрями

наукових досліджень – 2015» (м. Братислава, Словаччина, 2015), «Специальное образование: традиции и инновации» (г. Минск, Белоруссия, 2016), *всеукраїнських конгресах*: «Шляхи реалізації права інвалідів по зору на якісну освіту в Україні» (Івано-Франківська обл., смт. Вигода, 2012); *науково-практичних конференціях і семінарах*: «Актуальні проблеми спеціальної педагогіки та психології в контексті сучасного реформування освіти» (м. Київ, 2013), «Навчально-методичне забезпечення дошкільної освіти дітей з порушеннями зору» (м. Київ, 2013), «Спеціальна освіта у контексті інтеграції України до європейського освітнього простору» (м. Київ, 2014), «Співдружність науковців та недержавних організацій у кадровому та методичному забезпеченні соціалізації осіб з інтелектуальними порушеннями» (м. Київ, 2014), «Радість руху» (м. Харків, 2014), «Развитие речи у детей с аутизмом с помощью АВА: методы оценки и формирования речевых навыков» (м. Київ, 2014), «Специфіка дитячо-батьківських відносин у родинах, що виховують дитину з синдромом Дауна» (м. Київ, 2015), «Мир на кончиках пальцев» (г. Харьков, 2015), «Диференціальна діагностика важких мовленнєвих порушень у дітей раннього та дошкільного віку» (м. Київ, 2016), «Психолого-педагогічний та офтальмологічний супровід інклюзивної освіти дітей з порушеннями зору» (м. Київ, 2016), «Наукова спадщина Г. Костюка і сучасні проблеми особистісно орієнтованої освіти» (м. Кіровоград, 2016); *засіданнях міських та районних методичних об'єднань* м. Києва та на педагогічних радах спеціальних закладів освіти для дітей із порушеннями зору та інтелекту; *засіданнях лабораторії* тифлопедагогіки Інституту спеціальної педагогіки НАПН України (2012-2016 рр.).

Апробацію окремих модулів програми формування комунікативних навичок в структурі комунікативного потенціалу у дошкільників з порушеннями зору та інтелекту було здійснено під час участі в міжнародному проєкті «Мамина школа» (Польща, 2015). Основні положення та результати дослідження було представлено під час стажування за кордоном в Академічному товаристві ім. Міхала Балудянського (м. Братислава, Словаччина, 2015).

Публікації. Основні положення та результати дисертаційного дослідження висвітлено у 18 наукових працях, з них: 7 одноосібних статей у фахових виданнях України, з яких 2 статті опубліковано у виданнях, які включені до міжнародних наукометричних баз; 1 стаття у науковому виданні іншої держави; 1 стаття в інших виданнях і 9 публікацій апробаційного характеру.

Структура та обсяг дисертації: Дисертація складається зі вступу, трьох розділів, висновків до розділів, загальних висновків, списку використаних джерел (295 найменувань, з яких 13 іноземною (англійською) мовою), додатків. Загальний обсяг дисертації становить 242 сторінки, з них основний текст викладено на 183 сторінках. Робота містить 3 таблиці та 48 рисунків на 17 сторінках.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ РОБОТИ

У **вступі** обґрунтовано актуальність теми дослідження, визначено об'єкт, предмет, мету, завдання й методи дослідження, його теоретико-методологічні основи, висвітлено наукову новизну, теоретичну та практичну значущість результатів експериментального дослідження, подано відомості про надійність і вірогідність, дані про апробацію та впровадження результатів дослідження в практику, відомості про публікації, структуру і обсяг роботи.

У першому розділі – **«Теоретико-методичні засади формування комунікативних навичок у дітей старшого дошкільного віку в онтогенезі та дизонтогенезі»** – представлено результати міждисциплінарного аналізу психолого-педагогічних досліджень загальної та спеціальної психолого-педагогічної літератури щодо сутності різниці феноменів «спілкування» і «комунікація»; аналізу категорії «комунікативний потенціал особистості» та його структури; особливостей навчання і виховання дітей з порушеннями сенсорної та інтелектуальної сфери.

Узагальнено базові психолого-педагогічні засади розгляду проблеми комунікації та міжособистісних стосунків, що дало змогу зробити висновок про обумовленість компенсаційних можливостей старших дошкільників з порушеннями зору та інтелекту специфікою їх прояву. Структура дефекту у дітей з порушеннями зору та інтелекту зумовлена тим, що існуючий дефіцит візуальної інформації ускладнюється її інтелектуальною обробкою, створюючи специфічні утруднення при взаємодії з навколишнім світом. У світлі сучасних наукових поглядів на особистість (І. Бех, Л. Божович, Н. Лейтес, О. Пехота, В. Рибалка, В. Семиченко та ін.), теорію діяльності (Л. Божович, Гальперін, Д. Ельконін, О. Леонтьєв, О. Запорожець, С. Рубінштейн та ін.), компетентність (В. Байденко, В. Болотов, Е. Зеєр, Г. Ібрагімов, О. Новиков, В. Серіков та ін.), окреслено необхідність застосування особистісно-орієнтованого, діяльнісного, компетентісного і технологічного підходів з метою формування комунікативних навичок у дітей старшого дошкільного віку з порушеннями зору та інтелекту в умовах складної структури комбінованого дефекту.

Системний аналіз теоретичних джерел дав змогу визначити, що неможливо розглядати комунікативні навички ізольовано у відриві від комунікативних здібностей (внутрішні властивості і можливості), які утворюють «комунікативне ядро» особистості (О. Бадалов, М. Гамезо, В. Кобильченко, В. Погольша), й забезпечують стратегію комунікативної діяльності на установчому рівні, тоді як навички є тим необхідним «інструментарієм», від якого залежить тактика реалізації кожного окремого комунікативного акту, що забезпечує встановлення стійких комунікативних зв'язків дитини, сприяє налагодженню інформаційного обміну, взаємовпливу, сприйманню та відображенню соціальних відносин тощо. Відповідно, запропоновано теоретичний конструкт – «комунікативні навички в структурі комунікативного потенціалу».

На основі теоретичного аналізу категорії «комунікативний потенціал особистості», а також її структурної репрезентації (Л. Лашкова, Р. Максимова, Л. Орбан-Лембрик, Г. Самохвалова та ін.) з'ясовано, що успішність реалізації комунікативного потенціалу визначається, головним чином, ступенем сформованості комунікативного ядра, яке репрезентують комунікативні здібності, а також комунікативної периферії, що складає спектр різних вербальних та невербальних комунікативних навичок.

У другому розділі – **«Дослідження стану сформованості комунікативних навичок в структурі комунікативного потенціалу у дітей старшого дошкільного віку з порушеннями зору та інтелекту»** – окреслено організаційно-методичні підходи до проведення констатувального етапу дослідження, розроблено діагностичний комплекс, подано результати констатувального експерименту.

Діагностичний комплекс, розроблений з опорою на структурну модель комунікативного потенціалу, був спрямований на визначення стану сформованості комунікативного ядра та комунікативної периферії у дітей старшого дошкільного віку з порушеннями зору, інтелекту та при поєднанні цих порушень.

Відповідно до тлумачення сутності конструкту «комунікативні навички в структурі комунікативного потенціалу», що є визначеним у дослідженнях, критерієм для встановлення стану сформованості є діагностика комунікативних навичок у дітей з порушеннями зору та інтелекту, які було досліджено як суб'єктивні (внутрішні), так і об'єктивні (зовнішні) фактори. Важливим була як кількісна оцінка, так і змістовний якісний аналіз стану сформованості кожного структурного елементу комунікативного потенціалу особистості.

За результатами дослідження визначено стан сформованості компонентів комунікативного потенціалу старших дошкільників із порушеннями зору, що проявляється у недостатній сформованості комунікативного ядра, яке характеризується низькою мотивацією до комунікативної діяльності, наявністю тенденцій до інфантильності в емоційному розвитку та несформованістю адекватного для старшого дошкільного віку усвідомлення емоцій. Для другого компонента комунікативного потенціалу, а саме комунікативної периферії, характерний початковий рівень сформованості комунікативних навичок старших дошкільників з порушеннями зору та інтелекту, низький рівень міжособистісних відносин та значні труднощі в орієнтації дитини в соціальній дійсності.

Визначено рівень сформованості комунікативного потенціалу у дітей старшого дошкільного віку з порушеннями зору, інтелекту та при порушеннях зору та інтелекту, які свідчать про те, що переважна більшість дітей з порушеннями зору та інтелекту має початковий рівень (79,3%). Жодна дитина з порушеннями зору та інтелекту не досягла високого рівня. Незначна кількість даної категорії дітей показала середній і достатній рівень сформованості комунікативного потенціалу (рис. 1).

Рис. 1. Рівень сформованості комунікативного потенціалу старших дошкільників з порушеннями зору, інтелекту та при поєднанні цих порушень (у %)

Результати дослідження доводять, що старші дошкільники з порушеннями зору та інтелекту здебільшого виявилися неспроможними адекватно вступати в комунікативну діяльність, пізнавати та розуміти іншу людину, оскільки компоненти комунікативного потенціалу у них є недостатньо сформованими. Відтак, процес формування комунікативного потенціалу залежить від сформованості його компонентів. Недостатня сформованість хоча б одного з них спричиняє виникнення ситуації утрудненої комунікації, або її відсутність. Отримані експериментальні дані створили основу для розробки педагогічної технології формування комунікативного потенціалу.

У третьому розділі – **«Експериментальна робота з формування комунікативних навичок у старших дошкільників з порушеннями зору та інтелекту»** – представлено педагогічну технологію формування комунікативного потенціалу особистості старшого дошкільника з порушеннями зору та інтелекту. Описано особливості проведення формувального експерименту; визначено організаційно-педагогічні умови; репрезентовано результати експериментальної роботи.

Системний аналіз результатів дослідження дав підстави визначити та обґрунтувати організаційно-педагогічні умови формування комунікативного потенціалу старших дошкільників з порушеннями зору та інтелекту: врахування особистісних інтересів і потреб дитини; підкріплення комунікативних висловлювань, використання повсякденних ситуацій; опора на резерви збережених аналізаторів, сенситивність вікового періоду, зону найближчого розвитку; адаптація комунікативного простору для продуктивної комунікації.

За результатами теоретичного аналізу встановлено, що педагогічна технологія розглядається вченими (Г. Еллінгтон, А. Колупасва, Н. Назарова, О. Таранченко та ін.) як один із засобів забезпечення ефективності освітнього процесу, включає в себе всі його аспекти і має певні структурні компоненти. Відповідно до теоретичних даних у контексті нашого дослідження визначено

такі структурні компоненти педагогічної технології: модель, алгоритм, програма та методичні рекомендації.

Враховуючи специфічні, індивідуальні й вікові особливості старших дошкільників з порушеннями зору та інтелекту, визначено теоретико-методичні засади педагогічної технології формування комунікативного потенціалу, які репрезентує модель формування комунікативних навичок в структурі комунікативного потенціалу. Визначено та обґрунтовано її складові (теоретична, процесуальна, технологічна та результативна).

Розроблена і експериментально апробована педагогічна технологія передбачала алгоритм формування комунікативного потенціалу, що визначає зміст й відповідні види діяльності педагогів в кожному модулі (мотиваційний, абілітаційний, інструментальний, інтегративний) (рис. 2.).

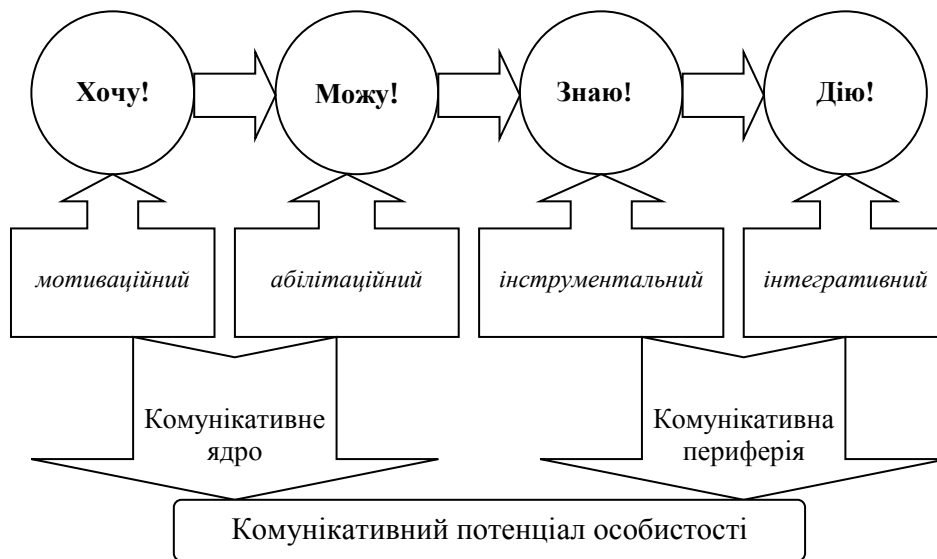

Рис. 2 Алгоритм формування комунікативного потенціалу особистості дитини з порушеннями зору та інтелекту

Корекційно-розвивальна програма, що базувалася на методологічних підходах, які було подано в моделі та алгоритмі формування комунікативних навичок в структурі комунікативного потенціалу особистості, дозволила реалізувати її основні ідеї. Кожен із виділених модулів мав свої цілі, зміст, специфічні прийоми і методи роботи, які були розподілені за блоками. Мотиваційний модуль був спрямований на загальну спрямованість і мотивацію до комунікативної дії, а саме вмотивованість, що визначає успішність комунікації на початковому етапі. Абілітаційний модуль передбачав активізацію комунікативних можливостей та здібностей, які наявні у дитини. Інструментальний був спрямований саме на формування комунікативних навичок, як інструменту реалізації нових комунікативних програм, і відповідно інтегративний рівень дозволив об'єднати всі набуті комунікативні навички та асимілювати їх у повноцінну комунікативну діяльність. У контексті даної програми було використано методи та прийоми активізації та формування комунікативних навичок у структурі комунікативного потенціалу дошкільника

з порушеннями зору та інтелекту: комунікативні доручення, комунікативні альбоми, ігри, вправи, моделювання комунікативних ситуацій тощо.

Ще одним компонентом педагогічної технології були методичні рекомендації для батьків дітей з порушеннями зору та інтелекту, які забезпечили створення сприятливого комунікативного простору для закріплення набутих навичок.

Формування компонентів комунікативного потенціалу старших дошкільників з порушеннями зору та інтелекту – надзвичайно складний процес, під час якого формуються необхідні для їх особистісного розвитку навички, які дозволяють їм вступати в комунікативний акт і підтримувати його. Тому формування відбувалося поступово, з відпрацюванням комунікативних навичок під час взаємодії з різними комунікантами. Спочатку формування комунікативних навичок відбувалося у процесі взаємодії спеціаліста і дитини під час індивідуальної роботи, де дитина навчалася використовувати запропонований вид комунікації з опорою на зразок дорослого. Потім, керуючись підказкою педагога, добирала потрібний зміст і адекватну ситуацію для закріплення комунікативної навички в парі з іншими педагогами та батьками. Надалі відбувався процес удосконалення комунікативних навичок в малих групах однолітків, а згодом – навички було застосовано в колективі однолітків. І, як результат – використання набутих комунікативних навичок за власним вибором в різних нових умовах та соціальних ситуаціях.

Науково-експериментальна апробація розробленої технології формування комунікативного потенціалу передбачала перевірку її ефективності шляхом порівняльного співставлення результатів.

Аналіз результатів формувального експерименту підтвердив ефективність розробленої педагогічної технології формування комунікативного потенціалу особистості. Було зафіксовано позитивну динаміку розвитку комунікативного потенціалу старших дошкільників з порушеннями зору та інтелекту на початку та в кінці нашого експериментального дослідження (рис. 3).

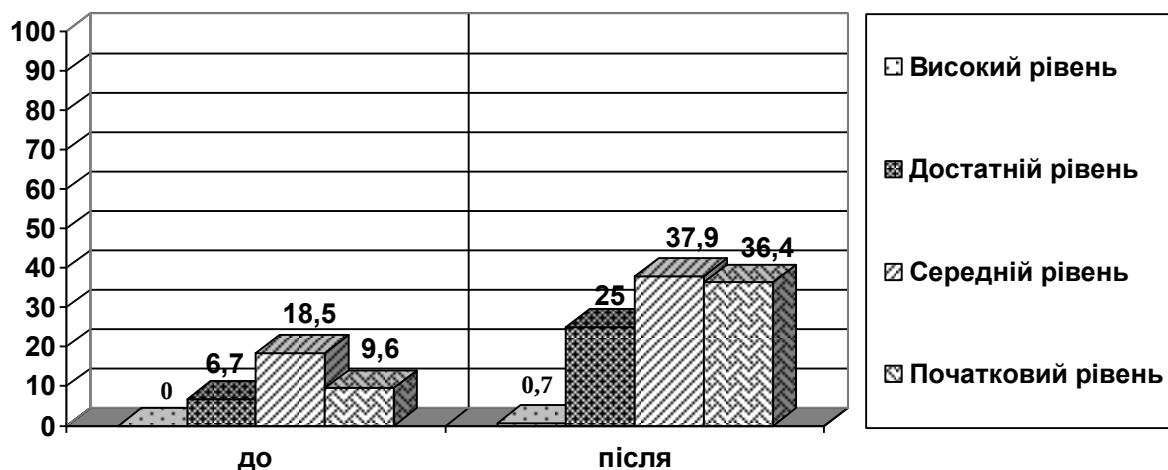

Рис. 3 Рівень сформованості комунікативного потенціалу старших дошкільників з порушеннями зору та інтелекту до та після формувального експерименту (у %)

Узагальнений аналіз сформованості рівнів комунікативного потенціалу у дітей старшого дошкільного віку з порушеннями зору та інтелекту до експерименту та після його закінчення свідчить про те, що переважна більшість дітей зазначеної категорії показала позитивну динаміку розвитку: так зменшилася кількість дітей початкового рівня (з 75% до 36%), тоді як кількість дітей середнього рівня збільшилася з 18% до 38%. Кількість дітей, які досягли достатнього рівня (з 7% до 25%), також зросла. Якщо на констатувальному етапі дослідження жодна дитина не показала високий рівень сформованості комунікативного потенціалу, то на кінець експериментального дослідження незначна кількість дітей з порушеннями зору та інтелекту ($\approx 1\%$) показала високий рівень сформованості комунікативного потенціалу. Використання методу математичної обробки даних дало змогу виявити статистично значущу динаміку ($t \approx 5,1742$, $p > 0,0005$).

Результати формувального експерименту продемонстрували наявність якісних змін у сформованості компонентів комунікативного потенціалу після проведення корекційно-розвивальної роботи. У ході експерименту найбільш значущі відмінності виявилися в динаміці обох компонентів комунікативного потенціалу.

Експериментальна апробація педагогічної технології формування комунікативного потенціалу старших дошкільників з порушеннями зору та інтелекту мала загальнокорекційний ефект, оскільки була спрямована на активізацію комунікативної діяльності та подолання і запобігання труднощів у подальшій комунікативній адаптації дітей в новому середовищі.

Результати формувального експерименту переконливо доводять, що старші дошкільники з порушеннями зору та інтелекту у переважній більшості спроможні адекватно вступати в комунікативну діяльність, розуміти іншу людину, оскільки компоненти комунікативного потенціалу у них є достатньо сформованими.

ВИСНОВКИ

Результати проведеного теоретико-експериментального дослідження дозволяють сформулювати такі висновки.

1. Теоретичний аналіз загальної та спеціальної психолого-педагогічної літератури з проблем дослідження дав змогу, з одного боку, визначити актуальність вивчення комунікативних навичок в структурі комунікативного потенціалу в старших дошкільників з порушеннями зору та інтелекту, з іншого боку, – виявити необхідність одночасного застосування особистісно-орієнтованого, діяльнісного, компетентісного і технологічного підходів з метою формування зазначених навичок в умовах складної структури комбінованого дефекту. Обране інтегративне підґрунтя організації дослідження склало основу для визначення змісту теоретичного конструкту «комунікативні навички в структурі комунікативного потенціалу», у якому вперше зазначеним навичкам надано статус провідного інструментарію імплементації комунікативного акту, а також репрезентовано структурну модель комунікативного потенціалу.

2. Розроблено діагностичний комплекс, що передбачає визначення стану сформованості компонентів структури комунікативного потенціалу. Встановлено початковий рівень розвитку комунікативного потенціалу, у структурі якого визначено недостатність мотивації до комунікації, прояви інфантильності (контекст «комунікативного ядра»), недостатність усвідомлення емоцій, а також своєрідність комунікативних навичок (контекст «комунікативної периферії»), низький рівень міжособистісних відносин та труднощі орієнтації дитини у соціальній дійсності у більшості старших дошкільників з порушеннями зору та інтелекту. Визначено першопричину несформованості комунікативного потенціалу, що полягає у наявності дефіциту візуальної інформації (внаслідок своєрідності функціонування оптичного аналізатора), інтелектуальна обробка якої перебігає в умовах недостатнього рівня розвитку психічних процесів (легкий ступінь розумової відсталості).

3. Обґрунтовано і розроблено педагогічну технологію формування комунікативного потенціалу у старших дошкільників з порушеннями зору та інтелекту, яка містить чотири компоненти: модель формування комунікативних навичок в структурі комунікативного потенціалу; алгоритм та програму формування комунікативних навичок в структурі комунікативного потенціалу; методичні рекомендації для батьків. Урахування особливостей прояву комбінованого дизонтогенезу в процесі становлення комунікативного потенціалу дало змогу диференціювати, індивідуалізувати навчання через застосування модульного принципу організації корекційного впливу, що забезпечує його мобільність, комплексність і призводить до різнобічного розвитку особистості.

4. Експериментально перевірено та підтверджено ефективність педагогічної технології формування комунікативного потенціалу. Аналіз експериментальних даних засвідчив достатньо високу результативність запропонованої педагогічної технології, що підтверджується підвищенням рівня сформованості комунікативних навичок (з початкового до середнього) у дітей старшого дошкільного віку з порушеннями зору та інтелекту. Результати формувального експерименту продемонстрували наявність позитивних якісних змін у сформованості компонентів комунікативного потенціалу і виявили найбільш значущі відмінності в їх динаміці.

5. Розроблено та експериментально апробовано методичні рекомендації для батьків, які, з одного боку, є складовою педагогічної технології формування комунікативного потенціалу (з урахуванням його психологічної структури), а з іншого, – виступають як самостійний інструмент для створення сприятливого комунікативного простору в адекватних певному ступеню прояву дизонтогенезу домашніх умовах, що забезпечує безперервний комунікативний, емоційний і соціальний розвиток старших дошкільників з порушеннями зору і інтелекту.

Перспективним напрямом подальших наукових розвідок є розроблення наукових засад формування комунікативних навичок у дошкільників з іншою структурою складного дефекту.

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

Публікації, що відображають основні наукові результати

Статті у наукових виданнях інших держав

1. Babych N.M. Communicative skills within the structure of the communicative personality of children with visual impairments and mental disorders / N.M. Babych // Nowoczesna edukacja: filozofia, innowacja, doświadczenie. – 2015. – Nr. 4. – P.111-117.

Статті у наукових фахових виданнях України, які включені в міжнародні наукометричні бази

2. Бабич Н.М. Допоміжна комунікація як один із засобів формування комунікативних навичок у дітей з порушеннями зору та інтелекту / Н.М. Бабич // Актуальні питання корекційної освіти (педагогічні науки). – 2014. – Вип. IV. – С. 6-14.
3. Бабич Н.М. Вплив сімейного чинника на формування комунікативних навичок у старших дошкільників з порушеннями зору та інтелекту / Н.М. Бабич // Актуальні питання корекційної освіти (педагогічні науки). – 2015. – Вип. V, Т. 1. – С. 16–26.

Статті у наукових фахових виданнях України

4. Бабич Н.М. Формування комунікативних навичок у дітей з порушеннями зору та інтелекту як проблема сучасної корекційної педагогіки / Н.М. Бабич // Науковий часопис НПУ імені М.П. Драгоманова. Серія 19. Корекційна педагогіка та спеціальна психологія: збірник наукових праць. – 2013. – № 23. – С. 8-10.
5. Бабич Н.М. Стан розробленості проблеми формування комунікативних навичок у старших дошкільників з порушеннями зору та інтелекту / Н.М. Бабич // Освіта осіб з особливими потребами: шляхи розбудови. – 2013. – Вип. 4, ч. 2. – С. 21-29.
6. Бабич Н.М. Формування комунікативних навичок у дітей з порушеннями зору та інтелекту як одна з умов їх успішної адаптації в ДНЗ компенсуючого типу / Н.М. Бабич // Збірник наукових праць Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка. Серія: Соціально-педагогічна. – 2013. – Вип. 23, ч. III. – С. 15-22.
7. Бабич Н.М. Методика дослідження стану сформованості комунікативних навичок у дітей дошкільного віку з порушеннями зору та інтелекту / Н.М. Бабич / Освіта осіб з особливими потребами: шляхи розбудови. – 2014. – Вип. 6. – С. 25-29.
8. Бабич Н.М. Пошук нових шляхів формування комунікативних навичок у дітей старшого дошкільного віку з порушеннями зору та інтелекту / Н.М. Бабич / Освіта осіб з особливими потребами: шляхи розбудови. – 2015. – Вип. 9. – С. 8-13.

Публікації, що додатково відображають наукові результати

9. Бабич Н.М. Особливості комунікативної діяльності дітей-дошкільників з порушеннями зору та інтелекту / Н.М. Бабич // Сучасне дошкілля: реалії та перспективи: Матеріали V Міжнародної науково-практичної інтернет – конференції (18 жовтня 2012 р., м. Київ) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.ird.npu.edu.ua/files/babuch.pdf>.
10. Бабич Н.М. Педагогічна корекція спілкування старших дошкільників з порушеннями зору та інтелекту / Н.М. Бабич // Актуальні проблеми навчання та виховання людей в інтегрованому освітньому середовищі: Матеріали XXII міжнародної науково-практичної конференції (21-22 листопада 2012 р., м. Київ). – К.: Університет «Україна», 2012. – С. 258-260.
11. Бабич Н.Н. Формирование коммуникативных навыков у детей с нарушениями зрения и интеллекта в условиях дошкольного учреждения компенсирующего типа / Полная инклюзия в общество. Всё начинается с раннего вмешательства: Материалы VI Международной конференции ICEVI восточноевропейских стран (11-12 октября 2013 г., Чернигов). – К.: ДИА, 2013. – С. 8-12.
12. Бабич Н.Н. Актуальность исследования коммуникативных навыков у детей с нарушениями зрения и интеллекта / Н.Н. Бабич // Современные тенденции образования лиц с ОВЗ: Материалы практической конференции, проводимой в рамках мероприятий «Дни науки МГПУ – 2014» (9 апреля 2014 г., г. Москва). – М.: ГБОУ ВПО МГПУ, 2014. – Ч. 2. – С. 27-30.
13. Бабич Н.Н. Формирование коммуникативных навыков у детей с нарушениями зрения и интеллекта средствами поддерживающей коммуникации / Н.Н. Бабич // Современные технологии логопедической помощи в условиях специального и инклюзивного образования: Материалы городской межрегиональной научно-практической конференции (14-16 апреля 2014 г., г. Москва). – М.: ГБОУ ВПО МГПУ, 2014. – Т. 1. – С. 28-32.
14. Бабич Н.М. Пошук нових шляхів формування комунікативних навичок у дітей старшого дошкільного віку з порушеннями зору та інтелекту / Н.М. Бабич / Гуманістична парадигма у спеціальній освіті: наука і практика: Збірник тез за матеріалами всеукраїнської науково-практичної on-line конференції (9-10 червня 2015 р., м. Київ). – К., 2015. – С. 10–12.
15. Бабич Н.М. Комунікативні навички в структурі комунікативної особистості дошкільника з порушеннями зору та інтелекту / Н.М. Бабич // Перспективні напрями наукових досліджень – 2015: Матеріали міжнародної науково-практичної конференції (17-22 жовтня, 2015 р., м. Братислава, Словаччина). – К.: Вид-во «Центр навчальної літератури», 2015. – Т. 2. – С. 14-15.
16. Бабич Н.Н. Пути повышения эффективности формирования коммуникативных навыков у детей с нарушениями зрения и интеллекта в условиях семьи [Электронный ресурс] / Н.Н. Бабич / Специальное образование: традиции и инновации: материалы V Международной научной практической конференции (14-15 апреля 2016 г., г. Минск, Беларусь) // //

редкол.: С.Е. Гайдукевич [и др.]. // Научное электронное издание локального распространения. – Минск: БГПУ, 2016. – Режим доступа: <http://elibrary.kubg.edu.ua/cgi/users/home?screen=EPrint::View&eprintid=16313#t>

- 17.Бабич Н.М. Структура комунікативної особистості дошкільника з порушеннями зору та інтелекту / Н.М. Бабич/ Наукова спадщина Г. Костюка і сучасні проблеми особистісно орієнтованої освіти: Зб. матер. Всеукр. науково-метод. інтернет-конференції (18-29 квітня 2016 р., м. Кіровоград). – Кіровоград: Ексклюзив-Систем, 2016. – С. 16-26
- 18.Бабич Н.М. «Особливі діти-особливий підхід» (з досвіду роботи з дітьми зі складною структурою дефекту) / Н.М. Бабич // Науково-практичний журнал «Теорія і практика тифлопедагогіки». Інформаційний бюлетень Всеукраїнської громадської організації «Асоціація тифлопедагогів України», 2012. – № 6. – С. 30-33.

АНОТАЦІЇ

Бабич Н.М. Формування комунікативних навичок у старших дошкільників з порушеннями зору та інтелекту. – На правах рукопису.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата педагогічних наук за спеціальністю 13.00.03 – корекційна педагогіка. – Інститут спеціальної педагогіки НАПН України, Київ, 2016.

У дисертації відображено результати вивчення проблеми формування комунікативних навичок у старших дошкільників з порушеннями зору та інтелекту. Здійснено теоретичний аналіз досліджень у цій галузі в загальній і спеціальній педагогіці, а також психології, та доведено відсутність її науково обґрунтованого вирішення в розрізі проблем формування комунікативних навичок у даної категорії дітей. Запропоновано необхідність розглядати комунікативні навички в теоретичному конструкті «комунікативні навички в структурі комунікативного потенціалу». Визначена двокомпонентна структура комунікативного потенціалу особистості та алгоритм його реалізації в роботі зі старшими дошкільниками з порушеннями зору та інтелекту.

Розроблено діагностичний комплекс, який дав змогу виявити стан сформованості комунікативних навичок в структурі комунікативного потенціалу. Обґрунтовано та розроблено педагогічну технологію формування комунікативного потенціалу особистості дошкільника з порушеннями зору та інтелекту, яка включає чотири компоненти: модель формування комунікативних навичок в структурі комунікативного потенціалу; алгоритм та програму формування комунікативних навичок в структурі комунікативного потенціалу; методичні рекомендації для батьків щодо підвищення ефективності формування комунікативних навичок у дітей старшого дошкільного віку з порушеннями зору та інтелекту. Модульний принцип конструювання педагогічної технології забезпечив її мобільність, змістовну визначеність і комплексний характер взаємодії. Кожен із виділених модулів мав свої цілі, зміст діяльності, специфічні прийоми і методи роботи. Експериментальна

робота була реалізована в безпосередній взаємодії з старшими дошкільниками з порушеннями зору та інтелекту.

Запропонована педагогічна технологія забезпечила підвищення рівня сформованості комунікативних навичок у дітей старшого дошкільного віку з порушеннями зору та інтелекту. Узагальнені результати формуального експерименту продемонстрували наявність якісних змін у сформованості компонентів комунікативного потенціалу і виявили найбільш значущі відмінності в їх динаміці.

Результати, отримані в дослідженні, поповнюють наукові дані про особливості формування комунікативних навичок в структурі комунікативного потенціалу особистості старших дошкільників з порушеннями зору та інтелекту.

Ключові слова: комунікація, спілкування, комунікативні навички, комунікативна діяльність, комунікативний потенціал, старші дошкільники з порушеннями зору та інтелекту.

Бабич Н.М. Формирование коммуникативных навыков у старших дошкольников с нарушениями зрения и интеллекта. – На правах рукописи.

Диссертация на соискание ученой степени кандидата педагогических наук по специальности 13.00.03 – коррекционная педагогика. – Институт специальной педагогики НАПН Украины, Киев, 2016.

В диссертации исследуется проблема формирования коммуникативных навыков у старших дошкольников с нарушениями зрения и интеллекта. Осуществлен теоретический анализ исследований этой проблемы в общей и специальной педагогике, психологии, что позволило доказать отсутствие её научно обоснованного решения в разрезе проблем формирования коммуникативных навыков у данной категории детей. Доказана необходимость рассмотрения коммуникативных навыков в теоретическом конструкте «коммуникативные навыки в структуре коммуникативного потенциала». Определена двухкомпонентная структура коммуникативного потенциала личности и алгоритм его реализации в работе со старшими дошкольниками с нарушениями зрения и интеллекта.

Разработан диагностический комплекс, который определил состояние сформированности коммуникативных навыков в структуре коммуникативного потенциала. Обоснована и разработана педагогическая технология формирования коммуникативного потенциала личности дошкольника с нарушениями зрения и интеллекта, которая включает четыре компонента: модель формирования коммуникативных навыков в структуре коммуникативного потенциала; алгоритм и программу формирования коммуникативных навыков в структуре коммуникативного потенциала; методические рекомендации по работе с родителями по повышению эффективности формирования коммуникативных навыков у детей старшего дошкольного возраста с нарушениями зрения и интеллекта. Модульный принцип конструирования педагогической технологии, в частности программы

формирования коммуникативных навыков, обеспечил ее мобильность, содержательную определенность и комплексный характер взаимодействия. Каждый из выделенных блоков имел свои цели, содержание деятельности, специфические приемы и методы работы. Экспериментальная работа была реализована в непосредственном взаимодействии со старшими дошкольниками с нарушениями зрения и интеллекта.

Предложенная педагогическая технология обеспечила повышение уровня сформированности коммуникативных навыков у детей старшего дошкольного возраста с нарушениями зрения и интеллекта. Обобщенные результаты формирующего эксперимента показали наличие качественных изменений в сформированности компонентов коммуникативного потенциала и выявили наиболее значимые различия в их динамике.

Результаты, полученные в исследовании, пополняют научные данные об особенностях формирования коммуникативных навыков в структуре коммуникативного потенциала личности старших дошкольников с нарушениями зрения и интеллекта.

Ключевые слова: коммуникация, общение, коммуникативные навыки, коммуникативная деятельность, коммуникативный потенциал, старшие дошкольники с нарушениями зрения и интеллекта.

Babych N.M. Communicative skills formation of older preschoolers with visual and intellectual impairments. – Upon the rights for the manuscript.

A Dissertation in Education (13.00.03 – Special Education) submitted for the Degree of Doctor of Philosophy. The Institute of Special Education of the National Academy of Educational Sciences of Ukraine, Kyiv, 2016.

The thesis deals with the problem of communicative skills formation of older preschoolers with visual and intellectual impairments. There has been made the theoretical analysis of studies of the problem in general and special pedagogy and psychology, and there has been proved the lack of scientifically based solution for the point in terms of its problems of communication skills formation within this category of children.

The detailed analysis of general and special scientific literature in order to determine the nature of the difference between the phenomenon of “interaction” and “communication” gives the reason to claim that these concepts are multifunctional and have both common and distinctive features. Communication as a socially predetermined process of transferring and receiving information during the interaction with the help of various communicative means and in any child’s activity sphere is a relevant category for our research.

After a comprehensive analysis of scientific literature concerning the concept “skill”, we have found that working with children with visual and intellectual impairments it is appropriate to form and shape the skills themselves, rather than ability; as the skill is an action that is performed quickly, easily, confidently, habitually, without a moment’s hesitation. It operates without any or with a minimal presence of intellectual and willing efforts, that is most affected among children with mental subnormality. A need to consider communication skills in the theoretical

construct “communication skills in the structure of communicative potential” has also been suggested. There has been identified the two-component structure of a personality’s communicative opportunities and the algorithm of its implementation in the work with older preschoolers with visual and intellectual impairments.

There has been developed the diagnostic system, that found out the formation state of communicative skills in the structure of communicative potential. As a result of the experimental work it has been established that older preschoolers with visual and intellectual impairments have different distribution according to the level of communicative opportunity formation. In particular, preschoolers with intellectual disabilities, especially with both visual and intellectual impairments have shown an initial level of communicative opportunity formation. This confirms the fact that compared with their peers with visual impairments, the older preschoolers with visual and intellectual impairments have either less, or do not have at all the communicative interaction skills with both adults and peers.

There has been proved and developed the theoretical model of the communicative skills formation in the structure of the communicative potential of a preschooler with visual and intellectual impairments and the algorithm of its formation. The designed program consists of four modules, which gradually became more complex due to certain correctional tasks; while performing them a child with the help of a teacher and then individually has reached some specific results in communicative activities that are reflected in the content of each module. The content of the developmental intervention is presented in blocks which are components of each module; the work on the modules is provided according to developmental purpose. The module system allowed to transfer the correctional work into the subject-subject base, to individualize work with every child with visual and intellectual impairments, to dose a level of help, to change forms of interaction between a child and an adult. The module principle of program designing has provided its mobility, substantial certainty and complex interaction. Each of selected blocks has had its own objectives, activities content, specific techniques and methods of work. The experimental work has been implemented in close cooperation with older preschoolers with visual and intellectual impairments as a set of exercises and games.

The summarized results of the experiment have shown the presence of qualitative changes in the formation of communicative opportunities components after the specially organized activities. The data analysis of the experimental work shows that: in general, the proposed program enhances the increase of the level of communicative skills formation, characterized by quantitative and qualitative changes in the communicative opportunities structure.

The results obtained during the study supplement the scientific data about the features of communicative skills formation in the structure of communicative potential of an individual – older preschoolers with visual and intellectual impairments.

Keywords: communication, interaction, communicative skills, communicative activity, communicative potential, older preschoolers with visual and intellectual impairments.